

Педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка є спадкоємцем навчальних установ, чії витоки беруть початок з 1636 року, коли з ініціативи Петра Могили було засновано школу-філію Києво-Могилянської академії. Вона мала власну друкарню, в якій, окрім іншої літератури, в 1638 році видали славнозвісну „Кременецьку граматику”, котра тривалий час була чи не єдиним навчальним посібником з української мови. Хто був автором „Кременецької граматки” не відомо, проте можна твердо сказати, що вона створена кимось з учителів місцевої школи. Ця невеликого розміру книжка служила навчальним підручником для місцевої братської школи. Видана більше як 350 років тому, „Кременецька граматика” нині стала рідкістю. Відомо лише шість примірників цієї книжки. Вони знаходяться у державних архівах, музеях, бібліотеках. Три з них – в Україні, а три інші – у Москві.

У 1731-1753 рр. на кошти братів Вишневецький та деяких інших осіб із місцевої знатті, архітектор Павел Гіжицький, що був одним із монахів, побудував великий монастирський комплекс. Ця споруда в стилі пізнього бароко складалася з костьолу імені св. Духа, св. Ігнатія Лойоли й св. Станіслава Костки та двох прилеглих до нього навчальних корпусів. Коли в 1773 р. папа римський розпустив орден єзуїтів і монастир припинив існування, всі маєтки і навчальні корпуси, що залишилися після нього, перейшли у відання Комісії народної освіти, і невдовзі з ініціативи Тадеуша Чацького – генерального інспектора Волинської, Подільської та Київської областей, було відкрито в Кременці першу на Волині світську середню школу, яка зайняла визначне місце серед культурно-освітніх закладів Волині ХІХ століття.

Порадником Тадеуша Чацького у проекті створення гімназії став Гюго Колонтай, родом з Великих Дедеркал, що поблизу Кременця. Урочисте відкриття відбулося 1 (12) жовтня 1805 року. Вища Волинська гімназія - стала згодом зразковим навчальним закладом.

За два роки до цього відомий просвітитель Тадеуш Чацький поставив собі за мету придбати унікальну колекцію останнього польського короля Станіслава Августа (книг, живопису, нумізматики тощо), щоб розмістити її у навчальному закладі.

Якою ж була королівська колекція? З метою вдосконалення своєї бібліотеки, король посилав агентів у далекі довготривалі подорожі, щоб роздобути оригінали, скопіювати певні документи. Тоді наприклад, Біскуп Альбертранді, відповідальний за бібліотеку, їздив у Данію, Швецію, Італію. Там проводилась неабияка наукова робота. Спеціальний вчений завідував колосальним відділом карт, планів, важливістю і цінністю яких король дуже пишався. Тадеуш Чацький закупив у ксьондза Ю. Понятовського як головного спадкоємця польського короля за 15 000 червлених злотих бібліотеку, що складалася з 15 680 томів каталогу Альбертівні, бібліотечних шаф, а також мінералогічних колекцій, астрономічної обсерваторії. Мети своєї він досягнув.

Найважливіші стародруки Т. Чацький одержав від княгині Теофілі з Яблонських Сапеги із бібліотеки її батька. Переважно це були книги, надруковані до 1520 року – інкунабули. Під час перевезення цієї бібліотеки до Кременця, частина книг була втрачена.

З роками функціонування навчального закладу, бібліотека постійно поповнювалась книгами від Ф. Мошинського (2 603 томи), Мікушевського (1 788 томів), лікаря Яна Лернета (144 томи), Кунегунди Чацької (135 томів) та ін.

Архівні джерела вказують на різні шляхи надходження книг до бібліотеки. Кременецька гімназія стала значним освітнім закладом, служила для юнацтва Волинської і Подільської губерній університетом і тому рахувалось за честь передати книги сюди. Так, Софія Потоцька подарувала гімназії унікальну працю орнітології Ю. Б. Аудеберта і Ю. П. Вейлота (видана у Парижі 1802 р.) разом з альбомом акварелей, виконаних авторами. Вдова професора Шейута, першого керівника ботанічного саду Волинської гімназії, теж передала бібліотеці колекцію книг свого чоловіка (912 томів).

У 1808 році Київський митрополит Серафим подарував навчальному закладу стародрук „Острозьку біблію”, надруковану Іваном Федоровим. А всього у Кременецькій бібліотеці знаходилось 1,5 тисячі інкунабул.

Список тих, хто дарував, передавав книги можна продовжувати; варті уваги книги, подаровані Кутузовим М. І., які склали окремий військовий відділ, книжкові надходження із колишньої повітової школи у Кременці (694 екземпляри), 13 тисяч книг із закритого Василіанського монастиря у Почаєві у 1829 р. і багато інших.

Найоригінальнішою книгою Кременецької бібліотеки біла книга-рукопис, виконана у лубі. Свого часу вона експонувалася на одному із стендів відділу рукописів центральної наукової бібліотеки Академії наук України. Ця книга нагадує баян або гармошку з луб'яними міхами. Ця оригінальна пам'ятка писемності виконана в сиву давнину одним із племен Індонезії – батаками (або батакцями). Луб (шар під корою дерева) складений таким чином, що створює 60 аркушів, або 120 сторінок книги, на яких записи зроблено стійким чорнилом. Оправою служить дві масивні дерев'яні дошки з різьбленими візерунками і двома фігурами вигинами. Цей унікальний рукопис виявив Ян Потоцький у 1805 році у Китаї. Вчений придбав цю цікаву знахідку і подарував Кременецькій гімназії. Не тільки ця книга на лубі, а й інші дорогоцінні скарби Кременецької бібліотеки викликали захоплення і подив у сучасників.

Ще в 1809 році один з них, Степан Русов, у „Волинських записах писав: „Кременецька гімназія бібліотекою своєю не поступається будь-якому університету: всі манускрипти, класичні творіння, давні і рідкісні видання, які лише можна було розшукати в усьому тутешньому краї, зібрані сюди. Можна, однак, доповнити, що рідко який університет в Європі мав такі підручники”...

Бібліотека постійно поповнювалася новими книгами. Тадеуш Чацький прагнув, щоб студенти гімназії теж брали участь і формуванні бібліотеки. Він зобов'язав, що кожен з них, повертаючись із канікул на навчання привозив хоча б по одній книзі для бібліотеки. Тадеуша Чацького звинувачували в тому, що він змушує учнів робити ці пожертвування, але створена для розслідування цієї справи у 1811 р. комісія зняла всі звинувачення і визнала „добровільні пожертви похвальними”.

Після смерті засновника Волинської гімназії, надходження книг до бібліотеки дещо зменшилося, але не припинилось. У 1832 році ця найкраща книгозбірня минулого нараховувала 24 378 творів у 37 578 томах – книги різних галузей знань, написані багатьма європейськими мовами. Загалом Кременецька бібліотека складалася із окремих колекцій (зібрань): Королівської, Яблонських, Микошівського, Мошинського, Шейата, К. Чацької, Іезуїтської і Почаївської і власних надбань.

Розміщення бібліотеки гімназії було особливою турботою Тадеуша Чацького. Спочатку він планував розмістити її в костелі іезуїтського колегіуму, але згодом було вирішено розмістити її у правому крилі навчального корпусу у так званому колонному залі і прилеглих до нього широких коридорах. Для перебудови приміщення було запрошено інженера Кубіцького. Робота тривала аж до 1810 року і потребувала значних витрат. Із архівних джерел ми дізнаємося, що директор гімназії Й. Чех змушений був для розрахунку з робітниками віддати навіть частину коштів, призначених для малозабезпечених учнів.

Після реконструкції бібліотека займала два зали: колонний зал, в якому відбувались урочистості, концерти і зал бібліотечний. Декоративна ліпка, оздоблені мозаїкою колони, бюсти славних мужів: Коперніка, Данте, Яна Кохановського та інших – вказують на те, що бібліотека була найпишнішою залого Кременця. Крім цих творів мистецтва, були ще три олійні портрети Олександра I, князя Йозефа Понятовського, Тадеуша Костюшки (роботи кременчанина, колишнього учня ліцею Ф. Павловського), а також портрет Л. Зелінського – директора ліцею, видатного польського письменника.

Визнаючи неабияку роль Тадеуша Чацького у відкритті Вищої волинської гімназії і створенні бібліотеки, вдячні жителі міста ще в 1811 році встановили в залі бібліотеки погруддя видатного діяча і організували урочистості на його честь. Після смерті Тадеуша Чацького, згідно з імператорським указом, у Відні було виготовлено його портрет і встановлено на центральній стіні колонного залу.

Своєрідною окрасою Кременецької книгозбірні були книжкові шафи, що мали виняткову художню цінність. Їх, Тадеуш Чацький придбав разом з Королівською колекцією. Шафи були білого кольору, лаковані, оздоблені дерев'яною різьбою і мідною решіткою. На сьогодні у бібліотеці знаходять копії антикваріату, виготовленні вмілими майстрами Кременця у 20-х роках ХХ століття.

Бібліотека працювала цілий рік, вона була доступною не лише для викладачів і учнів навчального закладу, а й для всіх бажаючих. Це підтверджує розпорядження керівництва гімназії (від 1818 року) про вільне користування фондами бібліотеки. „Кожний може вільно приходити до бібліотеки для читання книг у зазначенні дні”.

Кременчани любили проводити вечори в залах бібліотеки. У стінах Кременецької бібліотеки писали свої наукові праці історик Й. Лелевель, філолог Е. Словацький, професор природознавства В. Бессер, професор Айджейовський, поет Ю. Словацький та багато інших людей.

У бібліотеці працювало три особи: головний бібліотекар, який отримував 700 крб. сріблом в рік, і два його помічники – по 150 крб. Тут також був свій швейцар, сторож, а з 1818 р. і майстер з переплетення книг.

Крізь товщу років поряд із цікавими спогадами про діяльність цієї рідкісної бібліотеки, виринає і яскрава постать Павла Янковського, який її очолював. Він був першим бібліотекарем як гімназії та Кременецького ліцею, так і Київського університету. Став одним із перших книгознавців і викладачів бібліографії в Україні. Тож, з початку трудової діяльності у Вищій Волинській гімназії саме бібліотечна справа і допомогла сформувати в молодому хлопцеві відмінного науковця.

Він став третьою особою після директора у цьому навчальному закладі. Таку ж поважну посаду займав і після реорганізації його в ліцей, що прирівнювався до одних з найвищих закладів у тодішній Росії: Царськосільського, Ніжинського, Одеського ліцеїв.

Робота у бібліотеці для Павла Янковського стала основою всього його життя. Це був постійний живий контакт Кременця з європейською наукою. Повний бібліографічний опис, взірцеві каталоги, зроблені разом з помічниками Миккульським та Урбанським, свідчили про добре організовану ним діяльність. Друкарні, котрі діяли у той час на Волині, були просто зобов'язані давати сюди друковану продукцію. Для Юліуша Словацького назавжди залишився в пам'яті образ „пана Павла, який господарював серед книг і квітів у бібліотечній залі”.

Це була невтомна людина, здатна на самопожертву, чие життя злилося з книгами, яким він віддавав особливу шану.

У 1831 році Юліуш Словацький писав із Дрездена до матері у Кременець: „Запах тутешньої бібліотеки пригадав мені Кременецьку, і я весь час думав про Павла Янковського”.

Ю. Словацький відкрив для себе у замкнутому і тихому чоловікові, котрий займався бібліотекою і вирощував гвоздики, багатющий світ, який тільки може носити в собі особлива людина.

В останні роки життя Павла Янковського, коли він проживав у Києві і працював в університеті, поет не переставав цікавитись його долею. Тоді у листі до матері з тривогою писав: „Твій останній лист повен сумних новин. Вістка про хворобу Павла викликала у мене масу почуттів. Хто ж більше, ніж він, пізнав тихого спокою на Землі? Згадується його помешкання у величезному, наповненому відлунням приміщенні. Цей мовчазний натовп духів, який був у книгах, і мільйони шепочучих голосів оточували його... Ця райдуга гвоздик, якою він насичував свої спокійні очі...”

Поховали Павла Янковського у Києві. Його ж брат знайшов свій вічний спочинок на Монастирському цвинтарі у Кременці.

На сьогодні бібліотека в своїх фондах нараховує 85 600 прим. документі, обслуговує 3500

читачів.

Головна мета роботи, полягає в організації колективного користування друкованими й іншими документами, тобто надання читачам можливості використовувати документи, що зберігаються у фондах бібліотеки.

Бібліотека є головним інформаційно-комунікативним центром Кременецького педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Вона працює у напрямку модернізації структури управління бібліотечними ресурсами та удосконалення бібліотечно-інформаційних послуг на основі використання інноваційних технологій.